لێکۆڵینەوەی شانۆیی

● سابیر رەشید ●

سەرەتایەک دەربارەی چامەی درامایی کوردی

ئەگەر داستان و ئەفسانەو شانۆ کە هەر یەکێکیان بە گوێرەی تایبەتمەندی خۆیان ببن بە رەگەزێك و بەردی بناغەی هەر بەرهەمێکی درامایی بنیات بنێن ئەوا دەتوانین بڵێین ئێمە خاوەن کەلەپوورێکی ئێجگار دەوڵەمەندین لە داستان و ئەفسانەو لاوك و حەیران و هەقایەت ، بەهۆی بوونی رەگەزەکانی دراما تیایاندا کە دووبەرەکی و تراژیدیاو رووداوو کێشە کۆمەڵایەتیەکان و بەدیارخستنی لایەنی خێرو شەڕ تیایاندا بە کرداری دراماکەوە دەبەستێتەوەو بە هۆیەوە دەست نیشان دەکرێن ، بەڵام داخەکەم تا ئێستا ئەم سامانە لەبن نەهاتووەی فۆلکلۆری کوردیمان لەچەند هەوڵێکی دلسۆزانەی چەند شاعیرو نووسەرانمان بەم لاوە بە کارنەهێنراوە .. بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا مانای وا نیە بنچینەکانی دراما لە شیعری کوردیدا رەنگی نەداوەتەوەو بەکار نەهاتووە ، نەخێر بەڵکو بە هۆی ئەم سروشت و تایبەتیەی کە کورد هەیەتی شاعیرانمان هەر لە کۆنەوە کێشەی ژیان و کارەساتی جەرگ بڕو رووداوی پاڵەوانیەتی‌و داستانی شەڕو شۆڕو دووبەرەکی چینایەتی‌و سەربردەی رامیاری‌و کۆمەڵایەتی‌و مێژوویی لەبەرهەمە کانیاندا بەشێوەیەکی تراژیدیانە قاڵ بووەو رەنگی داوەتەوە ، هەر لە بابەتاهیری هەمەدانیەوە تاکو شاعیرانی ئێستامان [1] ... دەتوانم بڵێم لە چامەی درێژدا ئەدەبی کوردی ئەسپی خۆی تاوداوەو درێخی نەکردووە ، بۆ نموونە دەتوانین قووڵ بوونەوەیەکی درامایی‌و کارەساتی تراژیدیانەی (مەم و زین) [2] .. لە داستانە شیعریەکەی (ئەحمەدی خانی)دا زۆر بە زیرەکی و دارشتنێکی جوانەوە ببینین لە بەیەکدا چوونی کێشە کۆمەڵایەتیەکان و بە گژیەکدا چوونی هێزی خێرو شەڕو هەڵوێست و فەلسەفەی خانی لەرووی خۆشەویستی‌و ژیان و مرۆڤ و کۆمەڵەکەی .. دووایش لە دوو چامەکەی نالی‌و سالم و دوو چامەکەی کەمالی‌و ناتیق و (گلکۆی تازەی لەیل) [3] ی حەمە ئاغای دەربەندفەقەرەو داستانی (شیرین و خوسرەو) [4] ی خانای قوبادی و (سەفەر بەرلك)ی مەلا حەمدون و (شەکوای

حاڵ)ی عارف سائیب و (شەکوای حاڵ)ی ناتیق و گەلێک چامەی تری شاعیرانمان ، هەر چەندە ئەم سێیانەی دووایی باسی کارەساتی جەرگ برانەی جەنگی جیهانی یەکەم دەکەن (١٩١٤ ـ ١٩١٨) وەکو کارەساتێکی گشتی‌و کاریان بەسەر ئاوارەیی‌و دەربەدەری‌و تێکچڕانی شیرازەی کۆمەڵ و ئازارەکانی مرۆڤ بە دەست ئەم جەنگە پر ئاژاوەی جیهان ، جا ئەم کارەساتە جەرگ برە لە شیعری کوردیش دا لای گەلێك شاعیرانی تر رەنگی داوەتەوەو شاعیرانی کورد زۆر زیرەکانە توانیویانە لە چامە نایابەکانیان دا دەست نیشانی بکەن هەر وەکوو چۆن جەنگی کوردی بابان و عوسمانلی لە شیعری سالم و دیسان گێرمەوە کێشەی جەنگ و کۆتایی هاتنە پر کارەساتە وەیشومەکەی لە چەند چامەیەکی بەرزی وەك (هاواری دایکی)ی مستەفا شەوقی و چامەکەی فایەقی تاپۆو (هیوای پاشەرۆژ)ی ئەحمەد ، موختار جاف بەر چاو دەکەون [5] ... بگرە دوای ئەمانیش ئەم کارەساتەی کە هەر دوو گێتی بە خۆیەوە بینی کاریان کردە سەر زۆربەی شاعیرانی دونیاو شاعیرانی کوردیش لە هەوێنی ئەم کێشەو کارەساتە مێژوویی‌و کارتێکردنی هەموو لایەنەکانی ژیان بێ بەش نەبوون .. هەر وەکو دەبینین شاعیرانی کورد زۆر هەست ناسکانە گەلێك رووداوی ژیان کاریان تێکردوون و ئەم هەژان و دووبەرەکی و کارەساتە جەرگ برانەی ناو فۆلکلۆری کوردیشمان زیاتر کاریان لە هەست و دەربرینیان کردووە «بەڵکو ناوەرۆکی فۆلکلۆری کوردی کارتێکردنێکی زۆری هەبوو لەسەر نووسەرە ریالیزمیەکان ، تا ناوەرۆکی داستانی کوردیان لە قالبی نوێ دارشت و لەگەڵ گیانی رۆژگارو بیرو باوەرەکەیان گونجاند» [6] ..

ئەمانە هەمووی رێگا خۆشکەرێك بوون بۆ سەرەتاتکێ کردن و سەرەتاکانی چامەی کوردی کە زۆربەیان بنەمایەکی درامایی لەگەڵ خۆیان هەڵدەگرن ، بەڵام ئایا ئەم چامانە دەتوانرێ بخرێنە نێو چوارچێوەی چامەی درامایی کوردی ؟ بێ گومان

دەبێ بڵێین نەخێر چونکە ڕەنگبێ گەلێك لە بنەماکانی درامایان تیادا کۆببێتەوە وەك بەکارهێنانی داستانە شیعرو چیرۆکە شیعرو ئەفسانەو دەمەتەقێو تراژیدیاو ڕووداو و کرداروگرێ و .. تاد ، بەڵام هەریەکێك لەم چامانە نەیتوانیوە یاخود بڵێین مەبەست نەبووە یان چامەی درامایی ئەوسا بەم تێگەیشتنە فراوانەی کە ئێستا هەیەتی وا باو نەبووە ، هەرچەندە دراماو ئەو پەیوەندیە نزیکەی کە هەیەتی لەگەڵ شیعردا هەر لەسەردەمی یۆنانیەکانەوە هاتۆتە کایەوە ، بەڵام ئەوەی زیاتر لە ئەدەبی کوردیدا باو بێت چیرۆکی شیعری بووە وەك دکتۆر مارف خەزنەدار لەبارەی چیرۆك و ڕۆمانی شیعری دەڵێت «یەکێ لە ئەدگارەکانی ئەدەبی نەتەوە موسلمانەکان ئەوانەی بەزمانی هیندو ـ ئەوروپایی وتورکی ـ مەنگۆلی دەدوێن ئەوەیە کە چیرۆکی شیعری لەناویان دا باوە ، ئەم هونەرە شیعرییە هەر وەکو لە ئەدەبی کلاسیکیی نووسراو دا هەیە ، لە داهێنانی میللی ، نووسراویش داباوە .... بەزۆری کێشی چیرۆکی شیعری یەك کێش دەبێ ، واتە یەکێتیی کێشی تێدایەو بە عەرووزی عەرەبی دەکێشرێ لەسەر بەحری هەزەج دەبێ ، بەڵام قافیەی جووتە ، واتە (مەسنەوی)یە ، کە هەر دوو نیوە دێڕە شیعر لەسەر یەك قافیە دەبێ .

ناوەرۆکی ڕۆمانی شیعری بریتییە لە ڕوو داوێکی مێژوویی یا چیرۆکییا بەسەرهات ، یا ئەو ڕووداوانەی لە ئەفسانەی میللی وەرگیراوون»[7] .. دەبێ شاعیرانی کوردیش ئاگاداری ئەدەبیاتی یۆنان و گەلانی دراوسێیان بووبن بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەم چامەو داستانە کوردیانە هەندێکیان نەبێ زۆربەیان بە چامەی لیریکی هاتوونەتە کایەوە چونکە بەچەند ئەرکێکی کۆمەڵایەتیو ڕامیاری و ئابووریو مێژوویی و ... تاد .. جیا جیا نوسراونەتەوە ، کە تایبەتمەندی کورد وای لێ کردووە ئەم ئەکارنە بە خۆیەوە ببینێ ، بێ ئەوەی ڕەچاوی ئەمە بکرێ ڕووداوێکی درامی تەواو کە سەرنجێك لای خۆێنەر جێ بهێڵێ و شان بە شانی ئەوەش کە ئەرکێکی کۆمەڵایەتی و مێژووییو فەلسەفی بگەیەنێت ، نەوەك خستنە ڕووی ڕووداوێکی ساکاری ڕووت فێرکردنی خەڵکی و دەربڕینی هەست و سۆزێکی شاعیرانە بەرامبەر ئافرەت بە دەربڕینێکی لیریکیانە کەچی شیعری درامی ئەمڕۆ «بەوە لە شیعری تر جیا دەکرێتەوە کە ئەرکێکی کۆمەڵایەتی دەبینێ بە جۆرێکی تایبەت بەخۆیەوە ، شیعری درامی بەوە جیا دەکرێتەوە کە گرنگیەتی بە جێهێشتنی سەرنجدانێکی کۆمەکی و ڕاستەوخۆ لەسەر کۆمەڵانێکی زۆری خەڵك کە کۆبوونەتەوە بۆ ئەوەی چاوەڕوانی گێڕانەوەی ڕووداوێك بکەن کە لەسەر تەختەی شانۆ لاسایی دەکرێتەوە .. شیعری درامی لەگەڵ جۆرەکانی تری شیعر جیا دەکرێتەوە کە ئەرکی شیعری درامی دەبەسترێتەوە بە ئەرکی دراما بەگشتی ، بەڵام ئەرکی شیعری فێرکردن کە دەیەوێ زانیاری بگەیەنێ بەندە بە ئەرکی ئەو بابەتەی دەری دەبڕێ کە ئەرکی شیعری فێرکردن دەگەڕێتەوە بۆ فەلسەفەو ڕامیاری و سروشت ..»[8] .. جا لێرەدا دەتوانین بڵێین چامەی کوردیمان زۆربەیان لە پێناوی ئەرکێکی کۆمەڵایەتی یا ڕامیاری یا فەلسەفی یا ئایینی یا ئابووری ... تاد نووسراونەتەوە هەرچەندە وەك ووتمان بنەمایەکی درامایی بەخۆیانەوە هەڵدەگرن ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا وەك بابەتێکی تەواو چەکەرەی نەکردووە .. جا «لەگەڵ کزی دراما لە شیعری کۆن دا درامای زۆر بەهێز لە شێوە نوێکانی شیعری کوردیدا دەبینرێ ...»[9] .. پەیدا بوونی چەند شاعیرێکی بلیەت کە کۆت و پێوندی شیعری کلاسیکیان شکاندو ئەدەبی کوردیان نوێ کردەوەو سوودیان لە تاقیکردنەوەی گەلانی تر وەرگرت و گەلێك جۆرە هونەری شیعریان بۆ ئەدەبی کوردی تۆمارکرد کەبوو بە چرای پرشنگدارو ئەدەبەکەمانیان دەوڵەمەند کرد هەروەك (ڕەشید نەجیب)و (شێخ نوری شێخ سالح) و (گۆران) .. بەڵام «لە مەیدانی درامادا عەبدوڵا گۆران بوو بەردی بناغە کە ئەدەبی کوردی پێ دەوڵەمەند بوو وەك پێشڕەوێکی تەنیا کە پێنووسەکەی بۆ یەکەمجار چەند تاقی کردنەوەیەکی تۆمار کرد لە شانۆگەری ساکارییەك پەردەیی یا دوو پەردەیی و کۆمەڵێك لە شانۆگەریو دەمەتەقێی شیعری سەرکەوتووی داهێنا .....»[10] .. هەروەك چۆن یەکەم پێشڕەوە لە داهێنانی شێوەو بابەتی نوێ لە شیعری کوردی نوێدا هەروەها لە بەکارهێنانی مەبەستی دەمەتەقێی شیعریدا .. گۆرانی مەزن چەند پیەسێکی یەك پەردەیی نووسیوە وەك [دوشمنمان مێشوولە ـ شیوەنی دارستان ـ ماستاو ـ وڵاتی ئاوا ـ جوقی یۆنسکۆ ـ موحاکەمەی مام چەوەندەر ـ نق وجق ـ خۆزگەی هەژار] .. هەروەها دوو ئۆپەرێتی شیعریشی نووسیوە وەك [ئەنجامی یاران ـ ئەنجامی ئەژدەهاك] کە دەتوانین بەدەست پێشخەری

دابنێـین لەنێـوان بابـەتی چامـە دراماییەکانیدا .. «چامەی ئەنجامی یاران کە لە ساڵی ١٩٥١ نووسیویە لە ڕیزی پێشەوەی بابـەتی چامـە دراماییەکانی دادەنرێ ، ئەم چامەیە جگە لە دەوڵەمـەنـدی شێـوەو ناوەرۆك و بیرۆکەی ، لە ڕووی ئاستی جوانی دا نمـوونـەیـەکی زیندووی تواناو بلیمەتی و زیرەکی بێ‌پـایانە بۆ پەرەسەندن و گەشەکردنی شیعری هاوچەرخی کوردی ..» [11] ..

دووای مامۆستا (گۆران)یش چامەی در امایی کوردی زیاتر گەشەی کر دو گۆڕانی بە خۆیەوە بینی شان بەشانی ئەدەبی جیهانی ، گەلێك لە شاعیرانی هاوچەرخی کورد زیاتر بایەخیان بەم لایەنە داو گەلێك شانۆگەری شیعرو شیعری شانۆگەری‌و داستانە شیعرو بالادە شیعرو چامەی دراماییو بەکارهێنانی ئەفسانەو گەلێك تەکنیکی نوێ لە چامەی هاوچەرخی کوردیدا ماوەی ئەوەمـان دەدات بلێـین شیعـری هاوچـەرخی کوردی توانیـویـە شان بەشانی گەلانی دونیا هەنگاو بنێ‌و سوود لە تاقیکـردنـەوەی جیهانی وەربگرێ ، هەروەك چۆن ئەدەبیاتی جیهانی نوێ کاری کردۆتە سەر گەلێك لەئەدەبیاتی گەلانی تر، دەبینین نموونەی داستانە شیعریەکان و بالادە شیعرو چامەی دراماییو شانۆگەریە شیعریەکان و گەلێك بەرهەمی بە پێزی تر وەك (ئێلیوت ، پۆ ، رامبۆ ،پاوەند ، سان جۆن پێرس ، ئەپۆلێنێر ، بۆدلێر ، مایاکۆفسکی ، لۆرکا ، نازم حیکمەت.... تاد) کاریان کردۆتـە سەر تەواوی ئەدەبیـاتی جیهـان ، هەر لە بارەی کارتێکـردنی لە ئەدەبی عەرەبیش دا (فـاضـل ثامر) دەڵێ :ـ «چامەی درێژ لە ئەدەبی عەرەبیماندا نموونەی چامەی درێژی ئەدەبی جیهـانی نوێ کارێکی گەورەی بەسـەرەوە هەیـە لە پێکهێنـانیـدا ، شاعـیری هاوچەرخ هەستی بەوە کردووە کە تاقیکردنەوەی تایبەتی خۆی‌و ئاڵۆزبوونی خەمەکانی و کێشە جۆر بە جۆرەکـانی مرۆڤ گەورەتر بوو لەوەی چامەی کورت بیگـرێتـە خۆی ، لەبەر ئەوە لە کلاو ڕۆژنەی چامەی نوێدا ڕێگایەك دۆزرایەوە کە بەهۆیەوە تەعبیر لە جیهانە ئاڵۆزەکەی بکاتەوە ...» [12] ...

شیعری کوردیش لە کلاو ڕۆژنەی ئەدەبی عەرەبی‌و تا رادەیەك لە پەنجەرەی ئەدەبی ئینگلیزی و گەلانی دراوسێ دا توانیویە سوود لە شاکـارەکـانـی ئەدەبیـاتی گەلانی دونیـا ببینێ‌و تاقی‌کـردنـەوەکانی خۆی پێ برە خسێنێ .. «لێرەدا ئەمەوێ ئەوەش هەڵنە بوێرم و بلێم کە شان بەشانی پاراستنی تەجرەبە شیعـریـەکـانی خۆمان و لە هەمێز نانی لایەنە هەرە گەش و پاکەکەی کە لە پووری نەتەوایەتیمان و ووردبوونەوەوتێرامانی دڵازانـەو لە باری تەجرەبە شیعریەکانی گەلانی جیهان و بە تایبـەتی تەجرەبە تێرو تەسەڵ و سەرکەوتووەکانی ئەورووپای شارستانیەت ، تا دێ ووشەی کوردی جوان پاراوترو ژانگرتوو ترو لێپرسراوتر ئەکات و لە زاخی ئەدات و لە کەرەواڵەیی‌و بێ دەرەقـانی‌و تامـەزرۆیی دەربـازی ئەکات و ئەیخاتە شوێنی شایانی شارستانیەتی سەردەم ..» [13] ... هەر لەم پێوەندانگەوە دەبێ ئەوەش بزانین کە «چامەی نوێ هەروەك چۆن زۆربەی رەخنەگرەکان لەو باوەرەدان کە یەکبوونێکی تەواوە بەو جۆرەی کە یەکبـوونـەکە لە نێوان شێوەو ناوەرۆك دایە ...» [14] .. وەك دەبینین چامەی درێژیش چەند شێوەیەك بە خۆیەوە دەبینێ کە لەهەر شێوەیەك دا سیماو مەبەستی خۆی بە جۆرێکی تر بە دەستـەوە دەدا یاخـود بۆ مەبـەستێکی تر شاعـیر بەکاریان دەهێنێ کە لەگـەڵ بەرژەوەندی ناوەرۆکی چامەکەی بگونجێ «لەوانـەش چامـەی تابلۆیی یاخـود هەندێك جار پێی دەڵێن چامـەی هێشـوویی (العنقـودیـة) کە شاعـیر تیایدا ناتوانێ تاقیکردنەوەی خۆی بە جارێك دەربیرێ‌و لەسەر یەك پشووی شیعری‌و لە سەریەك هێڵ بەڵکو بە هۆی چەند تابلۆیەك هەندێك جار هەوڵ دەدا بۆ دانـانـی ناونیشـانی نا سەرەکی بۆ ئەم تابلۆیـانـە ، لە هەنـدێ حالەتی تردا تەنیـا بە دانانی ژمارە دەیبرێنێتەوە ، هەروەها چامەی درێژ هەندێك جار شێوەیەکی پتـەو بەخـۆیەوە دەبینێ بەبێ هیچ تابلۆیەك یاخود برینی نا ئاسـایی . لە هەمـوو حالەتێکیش دا درێـژی بە پێـوانەیەك دانانرێ بۆ ئەو لێك جیا کردنەوەیە ، تا وەکو بنیات نانی چامەی بیناکاری خۆشی‌و سروشتی تاقیکردنەوەی شیعرەکەش ..» [15] .. ئا بەم جۆرە شێوەی نوێ‌و دەوڵەمەند بۆ چامەی درێژ لە دایك بوو لە ئەدەبـی نوێدا کە ئەدەبـی کوردیش توانی لەسـەر دەستی چەند شاعیرێکی بلیمەت و بە توانا ئەم جۆرە شیعرانە بێنێتـە کایـەوە کە بە قۆنـاغێکی گواستنـەوە دادەنـرێ لە پەرەسـەندنی لیریکی چامەی کوردی بەرەو تێهەڵکێش کردنی دراماو قاڵ بوون تیایدا .. هەروەك ئێلیوت لە بارەی درامایی شیعرەوە ووتوویە :ـ «شیعر هەر دەبێ هۆی بوونی خۆی بە درامایی نیشان بدا ، ناشبێ تەنها شیعرێکی چاك بێت و بە

شێوەی دراما دارێژرابێ ، ئەوەش مانای وایە درێژایی کاتی شیعـر نابێتە شیعر تەنها کاتێ هەڵوێستە درامایيەکە دەگاتە چڵەپـۆپە کەوای لێدەکا دەربڕین بە شیعر کارێکی سروشتی بێت ، شیعر تاکە زمانێکە بە هەموو شێوەیەك کە دەتوانێ تەعبیر لە هەڵچوون بکاتەوە ...»[16] .. جا لەبەر ئەوەی چامەی درامایی بابـەتێکی گرنگی نوێبـوونـەوەی شیعرەو دەربڕینێکی پڕ بە پێستی سۆزو نیشان دانی ئازارەکانی مرۆڤەو شاعیریش وەك هەمـوو مرۆڤـێـکی تر دەرك بە هەڵچـوون و ئێش و ئازارو کارەساتەکانی کەون دەکا و دەبێ زۆر هوشیار ترو کارامەتر بڕوانێتە دیاردەکان و لە قالبێکی گونجاوی سەردەم هەڵیبوێرێ چونکـە «یـەکێـك لە دیـاردە هەرە ئاشکـراکـانی نوێخوازی پێداگرتنە لەسەر بەلاداچوونی هۆش بۆ ئەم جۆرە راهێنانە ، ئێستا شیعر بۆتە کێشەیەکی قووڵ لە نێوان وشەو ماناکەی ، هەروەها بۆتە کۆشش و ئازاردانێك بۆ هێزەکانی هۆش لە پێناوی گەیشتن بە قۆناغی هەست پێکردن پێناسەکانی کۆن و لاسایی کردوو بۆ مانای شیعر بەلادا دەنرێ ، ئێستا شیعر وەك جاران ـ کەف و کولێکی هەڵچووی هەستێکی رووت ـ نیە ، یاخود ـ جوانتـرین وشە لە جوانترین دارشتن دا بەڵکو تایبەتی‌یەکی جووڵانەوەی هۆشمەندی پێدەبەخشێ[17] کەواتە دەبێ رێگای ئەوە بدەین گەلێـك تاقیکـردنەوە سەرکەوتووەکانی جیهان کە خزمەتی مرۆڤ و ئێش و ئازەرەکانی دەکاو کێشەکانی جۆر بە جۆری دەگـرێتە خۆی و ئەدەبەکەمان رۆشن بکاتەوەو بەرەو پێشـەوەی ببا شان بە شانی گەلانی تر ، چامەی درامایيش یەکێکە لەو تاقیکردنەوە سەرکەوتوانەی کە لە هەموو ئەدەبیاتی دونیا بایەخی‌پێ دەدرێ و لێکۆڵینەوەی جۆراو جۆری لەسەر دەنـوسرێ .. ئێمـەش دەتوانین بڵێین ئەم بابەتە دەمێکە لای شاعـیرانی کورد چەکـەرەی کردووەو بایـەخێ پێدراوەو زۆر شاکاری بە نرخی پێ نووسراوە ، بایەخ پێدانیشی زیاتر دەرگای داهێنان و دەولەمەند بوونی ئەدەبی کوردیمان زیاتر دەکاتەوەو شیعری کوردی دەخاتە شوێنی شایانی خۆی ..

پەراوێزەکان

١ـ لە لێکۆڵینەوەیەکی تردا زیاتر بە نموونەوە لێی دەدوێن و لە دووای گۆرانەوە دەست بە باسەکەمان دەکەین تا شاعیرانی هاوچەرخی ئێستامان .

٢ـ علاء الدین سجادی ، لە بەشی هۆنراوەی لاسایی وەیان مەسرەحی‌دا ، داستانی (مەم و زین)ی خانی لە کوردی‌دا بە نموونەیەکی تراژیدیا داناوە ، بڕوانە ـ ئەدەبی کوردی و لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی کوردی ـ ل ١٥٢

٣ـ بۆ زیاتر زانیاری و سەرنجی جیا جیا لە بارەی ئەم چامەیە بڕوانە محمود زامدار ـ گۆڤاری (بەیان) ژمارە (١٠١ ـ ١٠٢) ژمارەی تایبەتی ك١ ١٩٨٤ ـ گلکۆی تازەی لەیل و لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی .

٤ـ علاء الدین سجاوی ، ئەم داستانەی خانا بە نموونەیەك لە بوونی کۆمیدیاو تراژیدیا لەیەك داستانا دائەنێ ، بڕوانە هەمان سەرچاوەی پێشوو ـ ل ١٥٣

٥ـ بۆ زیـاتـر زانیـاری بڕوانـە ـ د . مارف خەزنـەدار ـ شیعری سیاسی کوردی لە کوردستانی عیراق دا ـ ژمارە (١٥) گۆڤاری کولیجی ئەدەبیات

٦ـ د . عزالدین مصطفى رسول ـ الواقعية فى الأدب الكردي ـ ص ٣١

٧ـ د . مارف خەزنەدار ، لە بابەت مێژووی ئەدەبی کوردی‌یەوە ، ل ١٦٧

٨ـ ت . س . اليوت ، ترجمة الدكتوره لطفية الزيات ـ مقالات في النقد الادبي ، ص ٤٣

٩ـ حسين على شانوف ترجمة ـ شكور مصطفى ـگۆران شعر الشاعر الكردي المعاصر، ص ١٦٥

١٠ـ نفس المصدر السابق ، ص ١٦٠

١١ـ نفس المصدر السابق ، ص ٤٩

١٢ـ فاضل ثامر ، معالم جديدة في أدبنا المعاصر ، ص ٣٥٢

١٣ـ محمود زامدار ، وێرانە خاك ، دیاری ژمارە (٤١) گۆڤاری رۆشنبیری نوێ ، ل ٦ .

١٤ـ د . كمال ابوديب ـ دراسات في بنية القصيدة الحديثة ، مجلة (الاقلام) العدد /٥ آيار ١٩٨٧ ص ٥

١٥ـ فاضل ثامر ، نفس المصدر السابق ، ص ٣٥٣

١٦ـ ت . س . اليوت ، نفس المصدر السابق ، ص ٩٣

١٧ـ مالكم برادبرى وجيمس ماكفارلن ـ ترجمة ، مؤيد حسن فوزى ، الحداثة ، ص ٧٣

سەرچاوەکان

١ـ علاء الدين سجـاوی ، ئەدەبی کوردی‌و لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی کوردی ، بەغداد ، ١٩٦٧ ، چاپخانەی المعارف .

٢ـ د . مارف خەزنەدار ، گۆڤاری کۆلیجی ئەدەبیات ، کۆلیجی ئاداب ، زانکۆی بەغداد ، بەشی کوردی ، ژمارە (١٥) .

٣ـ د . مارف خەزنەدار ، لە بابەت مێژووی ئەدەبی کوردی‌یەوە ، بەغداد ، ١٩٨٤ ، چاپخانەی المؤسسة العراقية للدعايه و الطباعة .

٤ـ د . عزالدين مصطفى رسول ، الواقعية فى الادب الكردي ، دار المكتبة العصرية ـ بيروت ، بلا .

٥ـ ت . س . اليوت ، ترجمة الدكتورة لطفية الزيات ، مقالات في النقد الادبي ، دار الجيل للطباعة .

٦ـ محمود زامدار ، وێرانەخاك ، دیاری ژمارە (٤١)ی رۆشنبیری نوێ

٧ـ حسين علي شانوف ، ترجمة ـ شكور مصطفى ، گۆران شعر الشاعر الكردي المعاصر، منشورات المثقف الجديد (٢) ، بغداد ١٩٧٥ .

٨ـ فاضل ثامر ، معالم جديدة في أدبنا المعاصر ، وزارة الاعلام ، سلسلة (٨١) بغداد ، ١٩٧٥

٩ـ مالكم برادبرى و جيمس ماكفارلن ـ الحداثة ، ترجمة ـ مؤيد حسن فوزي ، دار المأمون ، بغداد ، ١٩٨٧ .